
<https://doi.org/10.15407/fd2022.03.064>
УДК 17:159.942

Євген БИСТРИЦЬКИЙ, доктор філософських наук, провідний науковий співробітник відділу філософії культури, етики та естетики Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, Київ, 01001, Трьохсвятительська, 4
bystrytsky.yevhen@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-0068-9608>

Людмила СИТНІЧЕНКО, кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу історії зарубіжної філософії Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, Київ, 01001, Трьохсвятительська, 4
L.Sytnichenko@i.ua
<http://orcid.org/0000-0002-7198-9157>

ФІЛОСОФІЯ І ДИСКУРС ВІЙНИ: КОНФЛІКТ СВІТІВ ЯК МЕЖА КОМУНІКАТИВНОЇ ТЕОРІЇ ЮРГЕНА ГАБЕРМАСА

Стаття є філософською відповіддю на допис німецького філософа Юргена Габермаса «Війна і обурення» (Krieg und Empörung), оприлюднений у газеті «Süddeutsche Zeitung» у квітні 2022 року. Допис демонструє погляд філософа на ідеологічні диспути та політичні дебати — «обурення» в публічній сфері в Німеччині і в ЄС загалом у спробах виробити одностайну політику щодо допомоги Україні озброєнням у її протистоянні військовій агресії з боку Росії. Автори вважають, що позиція філософа становить свідоме послання відповідального громадянина, яке має своїм підґрунтям його теоретичний доробок. Стаття складається з двох частин. У першій частині викладаються головні аргументи газетного допису філософа, які завершуються рекомендацією компромісу та партнерських переговорів з агресором де факто за рахунок втрат української сторони. Друга частина є спробою авторів прояснити головні передумови комунікативної філософії Габермаса, які демонструють принципову обмеженість її пояснювальної сили для такого типу радикальної незгоди, якою є війни. Перш за все роблять припущення автори статті, — це ідея пацифікації у міжнаціональних стосунках, яка формує інтелектуальний настрій після Другої світової війни та дістає філософський вираз у відкритті апріорних засад розуміння (Апель, Габермас) та ідей побудови формальної прагматики комунікації. Увага до останніх дає можливість авторам продемонструвати, як послідовна аналітика

Цитування: Бистрицький, Є., Ситніченко, Л. (2022). Філософія і дискурс війни: Конфлікт світів як межа комунікативної теорії Юргена Габермаса. *Філософська думка*, 3, 64—82. <https://doi.org/10.15407/fd2022.03.064>

апріорних (контрфактичних) умов комунікації розглядається Габермасом насамперед в історичній перспективі позитивних вимірів соціальної інтеграції — демократичної рівності, свободи, справедливості для учасників комунікативної взаємодії. Статтю завершує детальний аналіз місця і значення поняття життєвого світу як аналога, за Габермасом, понять «форм життя» та «культури» та як базового поняття комунікативної теорії. Автори доводять, що ідея творення єдиного для всіх життєвого світу в процесах комунікації є засадничою для праць філософа. Статтю завершує висновок, що уявлення про єдиність світу як засадниче онтологічне припущення комунікативної теорії становить межу її пояснювальної здатності у ситуації війни як зіткнення різних культурних світів.

Ключові слова: війна, життєвий світ, комунікативна філософія, Юрген Габермас.

28 квітня цього року газета «*Süddeutsche Zeitung*» надрукувала допис (Gastbeitrag — внесок читача, який не друкується у цьому виданні регулярно) Юргена Габермаса, одного з найвидатніших, якщо не найбільш авторитетного, філософа сучасності, під назвою «Війна та обурення» (Krieg und Empörung). Як і інші відомі філософи¹, він долучився до актуального дискурсу російської війни-нападу на Україну [Habermas, 2022].

Утім, це долучення, як і в більшості випадків інших відомих мислителів, не є суто філософським есеєм. Це аналітично-експертний допис філософа, який чітко вказує на найглибшу дилему сучасності, підняту «свавільно розв'язаною» президентом РФ війною проти України. Габермас шукає максимально виважену відповідь на ідейні суперечки та політичні суперечності («обурення») які виникли у громадській думці Німеччини та ЄС у намаганні осмислити та розв'язати цю дилему. І через висловлювання власної точки зору фактично надає рекомендації світоглядного та політичного характеру щодо розуміння Війни².

Фактом оприлюднення власного погляду, філософ намагається вплинути на формування певного бачення щодо перебігу Війни. Дійсно, позиція видатного філософа сучасності не могла не привернути до себе увагу не лише німецької, а й світової громадської думки [Zabala, Gallo, 2022]. Через механізми відкритості західної демократії публічний вплив авторитетного мислителя виходить за межі Німеччини. Потенційно його голос здатний вплинути на здійснення сформованої у перші тижні Війни політики міждержавного партнерства і військової допомоги Україні з боку країн, які, зокрема, є членами НАТО та ЄС, а також міжнародних організацій демократичної орієнтації.

Саме тому не лише для нас важливо зрозуміти, наскільки цей допис філософа, який фактично містить його політичні рекомендації, є релевантним

¹ Див.: [Höffe, 2022; Žižek, 2022]. Також див.: відозви, заяви і думки філософів світу щодо Війни, оприлюднені на відкритій платформі в Україні [Philosophers for Ukraine].

² Ми вживатимемо термін «Війна» у написанні з великої літери як означення, по-перше, події нашого життєвого світу, у контекст якого автори, ті, хто над нею рефлексує, безпосередньо занурені, та, по-друге, сингулярної події, яка розгортається у державних кордонах спільноти, котра усвідомлює свою національну ідентичність.

поглядом на Війну для формування такої політики партнерства і допомоги³. Також має сенс з'ясувати межі його потенційного впливу як орієнтиру від видатного мислителя для внутрішньо-українського розуміння досвіду перебігу Війни [Бистрицький, 2022].

У кожному разі йдеться про певну подвійність змісту публічного внеску Габермаса щодо розгортання подій Війни. Його експертні оцінки та рекомендації стосуються, насамперед, знаходження міри прагматичного врегулювання політики — визначення розмірів та обсягів партнерства і допомоги Україні з боку колективного Заходу загалом та Німеччини зокрема. Разом з тим на його — як філософа зі світовим ім'ям та публічним авторитетом — пропозиції не можна не зважати. Безумовно присутній контекст його авторитетної теоретичної — філософсько-соціологічної — думки відіграє, можливо, головну функцію передумови, яка здатна переконати публіку у слушності та адекватності позиції, висловленої Габермасом на газетних шпальтах, чи, навпаки, змусити засумніватися у ній.

Тому ми також маємо поєднати у нашій оцінці внеску Габермаса у дискурс Війни ці два окреслені виміри. Для цього, по-перше, ми виходитимемо зі спроби позначити головні формулювання газетного допису стосовно того, що ми назвали прагматикою політики Війни. По-друге, відштовхуючись від аргументів та висновків цього публічного виступу німецького філософа, спробуємо вказати на їхні філософсько-теоретичні засади. Що, своєю чергою, можна розуміти в сенсі онтології його бачення російської агресії в Україні.

Розв'язання головної дилеми сучасного світу

Габермас чітко виявляє головну «дилему сучасного світу»: *Поразка Росії в Україні чи ядерна війна*. Це «дилема, яка змушує Захід без ризику зважувати альтернативи в просторі між двома бідами — поразкою в Україні чи переростанням обмеженого конфлікту в Третю світову війну» (Тут і далі цитати наводяться за виданням: [Habermas, 2022]).

Думка Габермаса свідомо мотивується *гострими суспільно-політичними дебатами в Німеччині*: «Незважаючи на одностайну прихильність [НАТО до уникнення світової війни через невтручання в цей конфлікт у якості сторони, що воює], у Німеччині спалахнули розпалювані у ЗМІ гострі дебати щодо типу та обсягу військової допомоги, яку країна має надати Україні». Йдеться про межі підтримки України озброєнням — «поріг ризику» у перезброєнні України або «дотримання тлумачення законодавчо визначеної межі, ... яка, на нашу думку, є прийнятною для Путіна».

Шок кризи новітньої німецької ідентичності: Габермас вказує на шоковий не лише для нього персонально, а й для старшого покоління «переламний момент» у традиційній після Другої світової війни німецькій *Ostpolitik* —

³ Критична оцінка допису на його релевантність українському досвідові Війни з боку філософської спільноти України була донесена до німецької громадськості Анатолієм Єрмоленком (див.: [Yermolenko, 2022]).

«модусу німців, ґрунтованого на діалозі та миротворчій політиці» щодо СРСР, а потім і Росії. Сьогодні ця політика опинилась під вогнем критики, особливо з боку «тих молодих людей, яких виховують чутливими до нормативних питань [права і моралі], які не приховують своїх емоцій і найбільш голосно вимагають більшої відданості [принципам]. Вони справляють враження, що абсолютно нова реальність війни вирвала їх із пацифістських ілюзій». Молода пані міністр закордонних справ Німеччини, Аналена Бербок, «стала іконою, яка надала шоківі автентичний вираз». Вона надала «переконливу форму спонтанному ототожненню [пацифістських настроїв в Німеччині] з моралізаторськими поривами українського керівництва, налаштованого на перемогу».

Габермас бачить витoki кризи усталеної після Другої світової війни ідентичності, а отже, чинники гострих політичних дебатів щодо війни та поставок озброєння Україні у суміші *героїчного національного і постгероїчного постнаціонального в менталітеті європейців*. Це створює «передумови для різного ставлення до війни загалом. Ця різниця стає зрозумілою, якщо протиставити широко шанований героїчний опір і очевидну готовність до самопожертви, які демонструє українське населення, з тим, що можна було б очікувати від «нашого», загалом західноєвропейського населення в подібній ситуації. Постгероїчний менталітет зміг розвинути в Західній Європі... у другій половині ХХ століття під ядерною парасолькою, наданою Сполученими Штатами... Серед політичної еліти та більшості населення закріпилася думка, що міжнародні конфлікти можна розв'язувати лише дипломатією та [економічними] санкціями». Натомість «ударна група, — Габермас має на увазі новий «героїчний» настрій частини німецької та європейської громадськості, — поділяє впевненість українців у перемозі і, звичайно, апелює до порушеного міжнародного права. Після Бучі блискавично поширилося гасло: «Путіна до Гааги!» Це загалом свідчить про самоочевидність нормативних [моральних] стандартів, які ми сьогодні застосовуємо до міжнародних відносин, тобто про реальні масштаби зміни відповідних очікувань та гуманітарної чутливості країн». Але це водночас, вважає Габермас, є суперечливим для німецького та європейського суспільства «змішанням цих двох одночасно конфліктних, але історично неодноточасних ментальностей», що й призводить до зазначеної вище кризи.

Габермас оцінює жорсткі вимоги з боку представників України щодо військової допомоги як «моральне здирство чи шантаж (Erpressung) України»: він критично оцінює моральні емоції німців щодо «вимог невинно осадженої України», які нам «зрозумілі» та викликають «співчуття та потребу допомогти». Але Україна сама «безцеремонно перетворює політичні помилки та неправильні рішення попередніх федеральних урядів на моральний шантаж». Це призводить до конфлікту між наявними суспільними рухами — боротьби за свободу нації, з одного боку, і остраху ядерної війни — з іншого. Габермас вважає, що існує *асиметрія загроз з боку Росії і з боку НАТО, що надає перевагу Путіну*: «Потенціал російської загрози, безумовно, залежить

від віри Заходу в те, що Путін здатний розгорнути зброю масового знищення... Це дає російській стороні асиметричну перевагу над блоком НАТО, який через апокаліптичні масштаби потенційної світової війни — за участю чотирьох ядерних держав — не хоче брати участь у цьому конфлікті».

Німецький філософ розглядає «політику страху» як раціональний аргумент відповідальної політики: «Через цю асиметрію, як це відомо і російській стороні, Захід не може дозволити себе шантажувати [її]». Але, «якби він [Захід] просто залишив Україну напризволяще, це було б не лише скандалом з політичної та моральної точки зору, а й не в його інтересах... Таким чином, аргументові не заганяти Путіна в кут, тому що тоді він був би здатний на все, протистоїть той факт, що лише ця «політика страху» дає опонентові [Путіну] розв'язок для просування ескалації конфлікту крок за кроком...» у ситуації, що «важко піддається розрахунку. Бо допоки у нас є вагомі підстави вирішити не вступати у війну як інша сторона для захисту України, вид та обсяг військової підтримки також повинні оцінюватися з цієї точки зору. Кожен, хто протистоїть «політиці страху» раціонально виправданим чином, уже рухається в межах аргументації того політично відповідального і фактично всебічно обгрунтованого міркування, на якому справедливо наполягає федеральний канцлер Олаф Шольц».

Політика страху, за Габермасом, визначає межі військової допомоги Україні: «Йдеться про дотримання тлумачення законодавчо визначеної межі, яку ми самі собі нав'язали, яка, на нашу думку, є прийнятною для Путіна. Рішення не брати участі [у потенційно можливому ядерному конфлікті] не означає, що Захід має залишити Україну, прирікаючи на долю самотньої боротьби із супротивником, що явно переважає, аж до моменту негайного залучення [Заходу] до безпосередньої участі у конфлікті (up to the point of immediate involvement — Габермас використовує тут англійський вираз. — Є.Б., Л.С.). Його поставки зброї, очевидно, можуть сприятливо вплинути на перебіг боротьби, яку Україна має намір продовжувати, навіть ціною великих жертв. Але чи не є... самообманом робити ставку на перемогу України проти вбивчої війни Росії?...» Адже «це не скасовує непередбачуваності суперника, який міг би все поставити на одну карту [ядерної війни]... Зараз Путін вирішує, коли Захід переступить поріг, визначений міжнародним правом, за яким він формально розглядає військову підтримку України як вступ Заходу у війну».

Тому *альтернативою ядерної війни є розуміння компромісу:* Оскільки «сторона, яка перебуває під загрозою, незалежно від того, має вона ядерну зброю чи ні, не може припинити нестерпне руйнування, викликане застосуванням військової сили, шляхом перемоги, але в кращому випадку — через компроміс». Тут компроміс є тим, що «зберігає обличчя для обох сторін», коли «жодна зі сторін не буде очікувати поразки, яка змусить їх покинути поле бою як «невдахи»».

«З цим Путіним ще треба домовитися про закінчення війни» (курс. наш. — Є.Б., Л.С.) через партнерські переговори, пропонує Габермас: «Переговори

про перемир'я, які досі тривають паралельно з бойовими діями, є виявом цього розуміння [необхідності компромісу]; оскільки вони залишають відкритим взаємне бачення опонента як можливого партнера на переговорах». В цьому пункті Габермас обережно завважує, що «ця точка зору не обов'язково означає принциповий пацифізм, тобто мир за будь-яку ціну. Зосередженість на тому, щоб якомога швидше припинити руйнування, людські страждання та децивілізацію, не є синонімом вимоги пожертвувати політично вільне існування на вітвар простого виживання... — життя, в якому зникло б навіть усвідомлення суперечності між вимушеною нормальністю та самовизначенням».

Самовизначення з боку Габермаса власної позиції у конфлікті між проукраїнською громадськістю і урядом в Німеччині: *Україна не повинна програти війну, у якій не можна перемогти*. Філософ цілком підтримує федерального канцлера, який підсумував свою політику реченням: «Ми використовуємо всі засоби, щоб протидіяти стражданню, які Росія завдає Україні, не викликаючи неконтрольованої ескалації, яка спричинить незмірні страждання по всьому континенту, можливо навіть у всьому світі». Після того, як Захід вирішив не втручатися в цей конфлікт як сторона, що воює, «існує поріг ризику, який виключає нестримну прихильність до переозброєння України. Щойно це знову було оприявлено єдністю нашого уряду із союзниками в Рамштайні та новою загрозою з боку Лаврова застосувати ядерну зброю. Кожен, хто, незалежно від цієї межі, намагається своїм агресивним, самовпевненим голосом штовхати канцлера все далі й далі в цьому напрямку [виходу за поріг розумно-розважливого сприяння Україні], не помічає або неправильно розуміє дилему, в яку кидає Захід ця війна; бо зв'язав собі руки морально обгрунтованим рішенням не ставати учасником війни».

Отже, робить висновок Габермас, «ми повинні знайти конструктивний вихід із нашої дилеми. Ця надія знайшла відображення в обережному формулюванні мети, що Україна не повинна програти війну».

* * *

У розмові про війну Габермас залишається собою — теоретиком *інтерсуб'єктивної комунікації, націленої на розуміння її учасників, акторів*. Водночас підкреслені нами контрапункти його газетного допису вказують на суперечність — незгоду, що набуває вираження в «обуренні» — громадських і політичних учасників дискурсу Війни, в основі якої (незгоди) лежать суперечливі підходи до розв'язання «головної дилеми сучасного світу».

Підкреслимо ще раз влучні Габермасові визначення найважливіших з таких суперечок. Це — зіткнення («криза») новітньої німецької ідентичності молоді та ідентичності старшого покоління, ґрунтованої на традиції повоєнного пацифізму. Йдеться про високі чесноти моральної готовності до самопожертви заради «національного», переважно у молоді, та відповідно внормованість космополітичного життя у західного повоєнного покоління,

до якого належить і сам Габермас, — покоління, для якого немає потреби в такій самопожертві заради власної національної спільноти у стабільних націях-державих у рамках їхньої «наднаціональної» безпеки в ЄС та блоці НАТО. У морально-етичному вимірі — це суперечлива зустріч в одному часі сьогодення «героїчної та постгероїчної» налаштованості поколінь з різних часів. Ризикована зустріч героїзму, який у його радикальності доходить до безцеремонного «морального шантажу», вимагаючи допомогу у партнерів, з одного боку, і нерозуміння такої критичної необхідності героїчного вчинку — з іншого. Нарешті, це конфлікт між різними суспільними рухами — за свободу нації [національного самовизначення України, і не лише її] та за обмеження такої вимоги, яке обстоюють ті, хто керується страхом перед реальним розгортанням світової війни.

Визначені філософом суперечності у західному дискурсі Війни на емпіричному рівні політичних дій мають знайти своє розв'язання. Габермас ясно пропонує його. Він аргументує вихід із суперечливої ситуації, відштовхуючись від відомої «асиметрії» потенційних загроз з боку путінської Росії та з боку НАТО. Віра Заходу, що автократ Путін здатний зважитися на застосування зброї масового знищення, знаючи про небажання ядерних країн НАТО брати участь у світовій війні, породжує західну «політику страху». Остання вимагає, своєю чергою, раціональних та розважливих міркувань про намацування крок за кроком межі західної допомоги Україні, зокрема у поставчанні зброї, щоб своєчасно зупинитися з наданням допомоги і не затиснути Путіна у глухому куті поразки у Війні, після чого він був би готовий на ядерний конфлікт. Найраціональнішою політикою у цьому разі є політика компромісу. Її уособлює «всебічно обґрунтоване міркування» канцлера Німеччини. Відповідно, такий компроміс може бути досягнутий лише шляхом переговорів про перемир'я — переговорів, які «залишають відкритим взаємне бачення опонента як партнера» на переговорах.

У межах нашої розмови про певну теоретичну оцінку допису Габермаса ми не будемо обговорювати далі його кінцеву «експертну» пропозицію: необхідність іти на компроміс та партнерські переговори. І річ не в тім, що обережність запропонованої ним формули «Україна не повинна програти війну, але, водночас, Путін також не може програти» вже не витримала напруги її двозначності та у світовій громадській думці розпалася на дві ясно визначені позиції. Або Україна має йти на перемовини та компроміс за рахунок втрати частини свого суверенітету і суверенних територій, або з боку Заходу має припинитися будь-яка розмова про можливі переговори та має бути продовжено постачання зброї, необхідної для опору ворогові (див.: [Žižek, 2022]). Річ у тому, що за запропонованою дипломатичною формулою компромісу постає послідовна позиція видатного теоретика комунікативної дії, для якого комунікація є насамперед дією, спрямованою на взаєморозуміння. Водночас, ми бачимо, як у тих сторін, які практично втягнуті у дискурс Війни і не можуть не брати у ньому участі, оскільки від її перебігу залежить

майбутнє їхнього способу існування, комунікація наштовхується на суперечку та незгоду. На тлі розмови про «головну дилему сучасного світу» буде доречно навіть сказати, що йдеться про повну незгоду сторін дискурсу. Сьогодні, як ніколи, ми маємо всі підстави говорити про *радикальну суперечність — незгоду*, яка лежить в основі теперішнього дискурсу Війни. Адже йдеться про комунікацію щодо існування або неіснування, буття чи небуття людства на критичній межі ядерної загрози світові.

Змістовна глибина філософської прірви радикальної незгоди здатна нас засмутити. Сам Габермас вказує на неї як на дилему «принципового пацифізму, тобто миру за будь-яку ціну» проти «вимоги пожертвувати політично вільним існуванням», тобто всім тим, що зветься національною ідентичністю, людською гідністю, заради «простого виживання». Якщо піти далі за лінгвістичним виразом його думки, то йдеться про змістовне життя у власному культурному світі, буття в своєму колективному або національному Ми проти «чистого існування» без культурних специфікацій. Не важко додумати, який нескінченно-цінний людський зміст вміщується у простір вільного існування, що може бути редуковано до відсутності морально-етичного виміру буття заради чистого існування. Тому сам Габермас обережно пропонує двозначне формулювання цієї дилеми без тієї радикалізації, яка вочевидь присутня у дійсності перебігу Війни, та не йде далі за принципіві межі пропозиції переговорів та бажаного досягнення компромісу. Все це дає нам шанс окреслити ті межі, на які наштовхується не лише його «експертний» допис на рівні політичної емпірії (онтики), а й те, що, як ми вважаємо, лежить в основі його теоретичного світогляду (онтології) як відповідального філософа та не менш відповідального європейського громадянина.

Історичний контекст прояву апріорних передумов комунікативної теорії

Інтелектуальний настрій та ментальність, «старшого покоління» — повоєнного покоління другої половини ХХ століття, яке згадує в газетному дописі Габермас, в більшості випадків явно чи неявно формуються на підґрунті подолання травми Другої світової війни як небаченого за масштабами людських жертв та руйнування міжнародного військового конфлікту, ідеологічно мотивованого нацизмом. Ідея неповторення такої катастрофи в майбутньому спричиняла альтернативний спосіб філософського думання в перспективі досягнення «вічного миру між державами», якщо згадати класичне формулювання Канта. Дух цього кантіанського проекту, спрямованого на взаємодію і порозуміння, можна сприймати як світоглядну передумову, на яку спирається філософія і соціологічна теорія комунікації Юргена Габермаса, представника того самого повоєнного покоління. Як зазначають сучасні дослідники, «Габермас сприймає „Кантів проект“ як єдиний, що забезпечує глобальний мир та сприяє засадничим правам людини через зміцнення та поширення наднаціональних та транснаціональних інституцій. По суті, він

пропонує різновид кантіанського світу федералізму як шлях до глобальної спільноти держав» [Delahunty, Yoo, 2010: p. 440].

Залишаючись відданим його вихідній соціально-політичній «мирній» настанові, німецький філософ до останнього часу підтверджує її актуальність не тільки в повоєнних умовах минулого століття, а й сьогодні. Це мета «„пацифікації протиборчих націй“, яка мотивувала... заснування Організації Об'єднаних Націй, а також процес європейської уніфікації після Другої світової війни». У працях останнього десятиліття Габермас пропонує теоретичні міркування щодо можливого практичного втілення проєкту «Європейської конституції» як відповідь на сучасну кризу цілісності Європейського Союзу: «Я хотів би використати засоби, що є у моєму розпорядженні, щоб відсунути ментальні блокування, які продовжують перешкоджати транснаціоналізації демократії», блокують розвиток «космополітичної спільноти держав та громадян світу» [Habermas, 2012: pp. X—XI].

Ми можемо зробити припущення, що у повоєнному поколінні найглибших теоретиків соціальної взаємодії людей ця безумовна настанова на «мир» відбилася у повороті європейської філософської думки до визнання значущості комунікації. Йдеться про феномен розуміння і, глобально, світоглядної настановленості на мирне порозуміння спільнот в умовах демократичного плюралізму форм життя та культур. Комунікація, зокрема в її найрозвинутішій мовній, лінгвістичній формі, розглядається не тільки як засіб передання різноманітного змісту в міжлюдському спілкуванні. Як універсальний чинник взаємозв'язку вона набуває статусу носія апріорної умови колективного порозуміння. Найбільш опукло цю вихідну характеристику формальної прагматики комунікації сформулював філософський наставник та старший друг Габермаса, Карл-Отто Апель у понятті апріорі комунікації як принципу подолання методологічного соліпсизму. Комунікація як дія апріорі спрямована на досвід погодження, конвенції, без чого вона немов втрачає будь-який сенс, несе в собі вихідну передумову її універсальної здатності поєднувати комунікаторів. Як формулює цей принцип Апель, «я називаю [це] передумовою, що створює вимір досяжності раціональних конвенцій Апріорі Комунікації, або, краще, Апріорі Мовної Комунікації» [Apel, 2012: p. 261].

В умовах виникнення на руїнах диктатури націонал-соціалістичного режиму демократичної країни та в повоєнному міжнародному контексті «пацифікації», коли «у другій половині ХХ століття під ядерною парасолькою, наданою Сполученими Штатами», повторимо Габермаса, формується «наднаціональний», космополітичний, менталітет західної людини.

Базове припущення комунікативної теорії: апріорі комунікації

У сенсі апріорної умови спілкування міжлюдська комунікація була представлена у «чистому» вигляді як довершена, або «ідеальна спільнота комунікаторів» (Апель), що було розвинуто Габермасом у поняття «ідеальної мов-

ленневої ситуації». Жодна людина не може комунікувати без неунікненого передбачення наявної спільноти інших як комунікаторів, здатних її зрозуміти. Ця ідеалізована передумова комунікативної дії водночас є тією фактичною передумовою, на підставі якої люди вступають у комунікацію. Ці ідеалізації кожного разу творимо ми самі, зорієнтовані на розуміння з боку інших: «Як ідеалізовані передбачення, яких ми не можемо уникнути, допоки ми задіяні в процесах взаєморозуміння, вони є дійсно ефективними способами вказати на кінцевий пункт поза обмеженнями актуальних ситуацій» [Habermas, 2017: р. 85]. Тобто і для самих учасників спілкування, і для теоретичного дослідження комунікації ці ідеалізації постають як *контрфактичні*, тобто виходять за межі безпосереднього емпіричного досвіду комунікації. Такі ідеалізації, що як передумови присутні в актах комунікації, долають межі об'єктивних утруднень та суб'єктивних непорозумінь, які можуть виникати на шляху комунікативної взаємодії людей до досягнення спільного розуміння.

Водночас нам важливо підкреслити ще один важливий для нашої теми вимір апріорних передумов комунікації. Це визначальна прагматична, практична настановленість комунікативного акту. Спрямування нашого послання на розуміння іншими робиться не для суто інтелектуального обміну інформацією; у будь-якому разі воно спрямовується турботою комунікатора про донесення його життєвого інтересу до інших учасників мовної взаємодії. В цьому сенсі апріорною умовою спілкування є його апріорі спрямованість не лише на розуміння пропозиційно висловленого змісту повідомлення як істинного чи хибного, а й на *визнання певних соціально-практичних, життєвих інтересів іншого* як рівноправного учасника спілкування.

Водночас таке розуміння не було б можливим без іншої очевидної передумови, яка також має контрфактично супроводжувати комунікацію — необхідна передумова персональної відповідальності за висловлену пропозицію — її істинність чи хибність. Отже, передумова відповідальності — внутрішнього морального обов'язку (деонтологія), що має збігатися у тому самому комунікативному акті з умовою самокритичної підзвітності актора щодо когнітивного змісту, переданого іншим (комунікативною раціональністю). Соціальна інтеграція, очевидно, принципово неможлива без такого збігу подвійної спрямованості прагматичних передумов комунікативної взаємодії людей на чесність і об'єктивну значущість, без чого колективна дія та спільна життєдіяльність, скажімо, в уявній спільноті безвідповідальних за свої висловлювання-вчинки, були би неможливі. За містким висловом-резюме самого Габермаса про «зв'язувальну енергію мови», «мова сама запасає первинні джерела соціальної інтеграції» [Habermas, 1998: р. 18]. Видатна філософська будівля його практичної філософії — комунікативної (дискурсивної) етики та теорії права і політики — твориться Габермасом як аналітичне розгортання цих первинних джерел синтезу істини і моралі, істини і справедливості.

Для нашого завдання коротко окреслити зв'язок соціально-політичного контексту доби з вихідними апріорними передумовами комунікації, які покладені в основу будови філософії Габермаса, необхідно згадати ще один її контрфактичний вимір — вимір *рівності і свободи* учасників комунікативної взаємодії. В повоєнних умовах розбудова європейської демократії збіглася з потребою у встановленні нового демократичного соціального порядку, ґрунтованого на досягненні консенсусу вільними громадянами як рівноправними членами у розподілі ролей, місць та благ у демократичній спільноті. В цьому сенсі вихідна спрямованість комунікативної теорії на ідеал взаєморозуміння потенційно містить перспективу буттєвої, політичної рівності її учасників, перспективу взаємовизнання їхніх інтересів як рівноправних. Як розгортає цей принцип в численних етико-політичних працях Габермас, комунікація апріорі містить у собі засади *демократичної рівності* — «принцип демократії, який набуває форми політичної участі та права [громадян] комунікувати у секції базисних прав демократичних конституцій, гарантує самовизначеність свободної асоціації вільних та рівних суб'єктів права» [Habermas, 2014: р. 80]. Своєю чергою, зазначимо, що будь-який ступінь апріорно передбачуваної нерівноправності комунікаторів мав би містити у собі контрфактичне визнання справедливості домінування однієї сторони комунікації над іншою, тобто таке апріорі засадничого нерозуміння і незгоди, яке б виходило за межі «мирної» теорії мовної комунікації в іншу історію і теорію революційної боротьби соціальних страт і класів (див.: [Бистрицький, 2020]).

Єдиність світу як онтологічна передумова комунікативної теорії

Кажучи про «мирну» теорію, ми маємо на увазі діалогічний характер інтерсуб'єктивної комунікації, спрямованої на досягнення різних форм (взаємо)розуміння у мовному, лінгвістичному вимірі людської взаємодії, що класично обґрунтовано і системно розвинуто Юргеном Габермасом у видатну теорію комунікативної дії.

Великим досягненням у лінгвістично-комунікативному повороті філософії стало використання прагматично переосмисленої філософом феноменологічної концепції життєвого світу. Звернення до «життєсвіту» логічно випливає з відкриття засадничого «апріорі комунікації». Адже для того, щоб забезпечити взаєморозуміння, тобто інтерсуб'єктивне визнання спільнотою комунікаторів значущості висловлених суджень (*Geltungsansprüche*) потрібно взяти до уваги, як універсальні значення мови відносяться до життєвого світу, до якого належать актори спілкування. Або факт різниці розуміння і використання мовних значень співрозмовниками, зумовлений різними життєво-практичними контекстами, з яких вони виходять в комунікативних актах. «Із самого початку комунікативні акти відбуваються всередині горизонту спільних неproblemатичних уявлень; водночас вони живляться з тих [сміслових] ресурсів, які вже знайомі та відомі. Якби комунікативна дія не

була вбудована у життєво світові контексти, які забезпечують опору як засаднича підтримка консенсусу, такі ризики зробили б використання мови, орієнтованої на взаєморозуміння, маловірогідним шляхом до соціальної інтеграції», — так зрілий Габермас ретроспективно пояснює необхідність звернення до поняття життєвого світу [Habermas, 1998: p. 22].

Уявлення про «вбудованість» комунікативного акту в контексти життєвого світу є засадничим для всієї будівлі Габермасової теорії. «Вбудованість», на відміну від феноменологічних концепцій життєвого світу як «горизонту значень» для індивідуальної свідомості, Габермас розуміє в сенсі *практичної дії* комунікаторів у життєвому світі. Адже спілкування як дія, спрямована на розуміння, є не тільки засобом передання інформації чи знання, як частогусто це сприймають в контексті головної функції комунікації. Вона супроводжується прихованою, як правило не тематизованою в самому пропозиційному змісті повідомлення, *прагматикою комунікативної дії* (на відміну від дії «стратегічної»). Для успішної колективної дії її невіддільна інтерсуб'єктивна складова має бути спрямована, перш за все, на спільно значуще питання, а не на особливості суб'єктивної зацікавленості з боку кожної сторони чи кожного учасника. Обмін повідомленнями, а також їх сприйняття та прийняття (визнання) переданого в них знання має своїм нетематичним фоном перформативне утвердження буттєвих позицій комунікаторів, їхнього «матеріального» інтересу. Зрощеність цього прихованого, «ілокутивного-прагматичного» (того, що мається на увазі при мовленні, втім, не явно означається в ній) рівня висловлювань з життєвим контекстом непроблематичних уявлень становить латентне знання, притаманне комунікації. «Така, що проникає всюди, втім латентна, так що ми не помічаємо її, присутність засадничого контексту (background) комунікативної дії може бути описана ще більш інтенсивно як нерозвинута форма знання та нашої здатності [до комунікації]. Від самого початку ми використовуємо це знання мимоволі без рефлексивного знання про те, *чим* ми взагалі володіємо» [Habermas, 1998: p. 22].

Аналітика взаємин тематичного і латентного, фонового знання становить осердя теоретичних уявлень про процес мовної комунікації у працях Габермаса. Він точно зауважує, що всі без винятку комунікативні висловлювання мають бути подані як пропозиційні речення. Тобто можуть бути редуковані до форми суджень, щодо яких учасники комунікації, своєю чергою, можуть мати та висловлювати оцінку на істину і хибність, «так» або «ні» — погоджуватися чи не погоджуватися. Останнє, за Габермасом, ґрунтується на співвіднесенні отриманого повідомлення з критичним знанням комунікаторів про стан справ у зовнішньому, спільному для всіх світі. Втім, цей «когнітивний» рівень спілкування необхідно супроводжується прагматикою комунікації, тобто суб'єктивними інтерпретаціями (герменевтикою) предмета дискурсу з боку його учасників, чіє розуміння суті справи також залежить від нетематичних уявлень, притаманних їхньому партикулярному життєвому світу. Відповідно, для винесення судження «так» чи «ні» про отримане повідомлення

необхідно визнання спільнотою комунікаторів не лише його когнітивної складової, а й *цілісного* комунікативного значення, що включає в себе й фонове, життєвітєве або нетематичне знання з його прагматичним змістом. У процесі комунікації повідомлення, щодо якого досягнуто спільне погодження, набуває статусу *значущої достеменності* (Geltungansprüche). Таке визнане значущим висловлювання⁴ містить у собі водночас визнання достовірності й того життєвітєвого контексту, який міститься у ньому як фонове знання.

Аналіз діалектики когнітивного знання і значень життєвітєвої прагматики розгортається у працях Габермаса як філософсько-соціологічна панорама виникнення модерного світу демократичних інституцій на засадах домодерного життєвітєву. У наше завдання прояснення загальних передумов теорії комунікації не входить розгляд його розгалуженої філософсько-соціологічної концепції. Для нас важливо лише зазначити, як з перспективи поняття життєвітєву, уґрунтованого на теорії комунікації, тобто з перспективи цього формально-прагматичного було «розвинуто поняття суспільства як “символічно структурованого життєвого світу”...» «... [Я] намагався, — веде далі Габермас, — забезпечити неперервність засадничих понять шляхом руху від рівня соціальної дії до рівня соціального порядку. Поняття ЖС як мовно структурований “бекґраунд” комунікативної дії має центральне значення для цього зв’язку між теорією дії та соціальною теорією» [Habermas, 1998: p. 69].

Ретроспективно він сам пояснює як апіорні ресурси мовної взаємодії, зокрема діалектика комунікативного і когнітивного рівней спілкування дають можливість пояснити історичний перехід від архаїчних форм суспільства до його модерного ладу. «В [модерних] дискурсах стають тематично доступними, зокрема, архаїчні інституції, що презентують себе з очевидно неприступним [для критичної оцінки] утвердженням авторитету влади» [Habermas, 1998: p. 23]. На цих комунікативних засадах відбувається перетворення традиційного контексту життєвітєву — його «піднесення» до рівня тематичного знання. Або, якщо говорити за Габермасом в соціологічних термінах, на основі історично запозиченого життєвітєву в нових умовах громадської відкритості (Öffentlichkeit) поступово формуються соціальні замітники звичаєвості — західна демократична *система* суспільних та державних інститутів. Відповідно, ці історичні перетворення, за Габермасом, передбачають існування спільного культурного контексту. «Життєвий світ, з якого частково формуються інститути, розглядається як комплекс взаємопроникних культурних традицій, соціальних порядків та персональних ідентичностей» [Ibidem].

⁴ Geltungansprüche — одне з центральних понять Габермасової теорії комунікативної дії, якому не можна увідповіднити однозначний український термін. Для допоміжного порівняння: його англійським відповідником у перекладах є validity claim (вислів, що претендує на визнання як достовірний). Щодо таких висловлювань, фактично погоджених учасниками, їхнє значення далі вже не ставиться під сумнів у даній інтеракції та загалом у певному дискурсі. Це висловлювання (судження, твердження тощо), котрі визнаються їх учасниками як істинні та правильні, зокрема як такі, що також містять визнання підзвітності (самоперевірки, самоконтролю) тих, хто їх висловлює.

Зауважу, що вслід за Габермасом ми вживаємо поняття «життєвого світу» і «культури» (світу культури) як однопорядкові. Так, підкреслюючи структурну складність уявлення про життєвий світ, він зазначає, що «“життєвий світ” став фундаментальним поняттям соціальної теорії або під цим самим ім’ям, як у Гусерля та його послідовників, або під титулом “форм життя”, “культур”, “мовних спільнот” або якимось інакше — цей підхід залишається вибірковим» [Habermas 1989: p. 138]. Це дає нам певне право зробити висновок про те загальне уявлення про «світ», яке лежить в основі аналітичного розгортання теорії комунікативної дії в працях німецького філософа з її апріорних — контрфактичних — передумов. Іншими словами, йдеться про найзагальніше онтологічне уявлення, покладене в основу його філософії комунікації.

Зауважимо, що в підґрунті Габермасової теорії «трьох світів» — «суб’єктивного», «об’єктивного» та «життєвого» (що буде показано у другій частині статті) — «об’єктивний світ» береться як засаднича реальність «об’єктивного стану справ». Саме вона передбачається комунікаторами в критичній (суб’єктивній) оцінці отриманих повідомлень та у власній самопідзвітності при продукуванні суджень достовірності. *Ця реальність світу єдина для всіх.* Це зовсім не означає, що в комунікації ми маємо безпосередній доступ до знання реальності «як вона є». Але це і не «річ у собі», що не може бути пізнана. Передбачення існування єдиної для всіх реальності об’єктивного стану справ, з якою критично «звіряються» судження, є контрфактичною передумовою комунікації як знання, когнітивна основа для оцінки *цілісних* мовних значень на достовірність.

Орієнтація на об’єктивний стан справ є також універсальною прагматичною передумовою творення в процесі спілкування та відповідної соціальної інтеграції *єдиного для всіх життєвого світу*. Розглянутий у часовій або історичній перспективі, процес комунікації, за Габермасом, являє собою динамічну взаємодію когнітивного і комунікативного рівней використання мови як процесу *раціоналізації життєвого світу*. Йдеться про здатність агентів комунікації зв’язувати позначені рівні спілкування в цілісність значення, достовірного для всіх комунікаторів — в універсально достовірні судження (Geltungsansprüche). Якщо запитати про ідеальну кінцеву перспективу такого перетворення, яку можна дозволити себе уявити на тих самих підставах, що й «ідеальну спільноту комунікаторів», то йтиметься про перспективу «продукування умов, за яких комунікація є можливою», а саме про створення «комунікативного контексту інтерсуб’єктивного досвіду життєвого світу» [Habermas, 2001: p. 78]. Творення спільного — інтерсуб’єктивного — контексту спілкування, тобто *єдиного для всіх життєвого світу* є регулятивним орієнтиром комунікації, спрямованої на порозуміння.

Філософсько-соціологічна думка Габермаса, безумовно, враховує диференціацію, різницю між життєвими світами різних національних культур, «культурного плюралізму». Утім, при зіткненні розумінь в актах комунікації незбіг фонового знання, накопиченого життєсвітовими системами значень сторін взаємодії, стає темою предметних обговорень і соціальних рішень,

тематизується. В перебігу вироблення загальнозначимих суджень (*Geltungssprüche*), які добровільно визнаються учасниками щодо предмета комунікації, латентні знання *частково* переходять у раціональні уявлення. За умови, якщо воно перетворюється у тематично доступну форму колективних уявлень, які проходить перевірку на соціальну значущість, останні здатні закріплюватися в практиках соціальних інституцій, зокрема в нормах моралі та права. В цій раціональності комунікації життєвий світ не зникає, а лише перетворюється в соціальні інститути разом з його еволюцією як неунікненого контексту їх функціонування у вигляді видозмінених культурних традицій та норм звичаєвості у сфері повсякденності. І якщо запитати праці Габермаса на предмет того, що відбувається при зустрічі різних життєсвітів з відмінними колективними *Ми-ідентичностями*, то його відповідь достатньо ясна. В процесі слушно проведеної комунікації створюються не лише раціональні норми, зокрема норми моралі та права, як суспільні регулятори людських взаємин, засади соціальної інтеграції. Різність життєвих контекстів перетворюється у спільний для всіх *контекст життєвого світу*. Формується єдина для учасників комунікації система фонових значень і практик повсякденності як основа їхнього взаєморозуміння та перспективи творення на практиці наднаціональної «необмеженої спільноти» комунікаторів.

Єдиність світу — як передумова комунікативної раціональності — раціоналізації прагматичного рівня мовної взаємодії суб'єктів (творення спільного життєсвіту) — покладена в основу онтології комунікативної дії Габермаса взагалі та його практичної філософії зокрема. Можна сказати, що передбачувана тожсамість, ідентичність світу «об'єктивного стану справ» для комунікаторів є апіорною умовою перевірки висловленого на його достовірне для всіх значення — перевірки на «так» чи «ні» повідомлень, отриманих від та спрямованих на інших. Своєю чергою, погодження різних точок зору та прагматичних інтересів — взаєморозуміння сторін — одночасно досягається за рахунок творення його (розуміння) спільного бекграунду життєсвіту. «Передовсім, цей бекграунд самоочевидних припущень, який інтерсуб'єктивно поділяють всі, пояснює, чому життєвий світ може абсорбувати ризик незгоди, який завжди присутній в комунікації, опосередкованій значимими судженнями, які підлягають критиці» [Habermas, 2018: р. 69]. Саме тому питання принципової *незгоди* — радикального нерозуміння одна одної з боку сторін комунікації — не тематизується Габермасом як онтологічна, буттєва проблема, а постає лише як терапевтичне завдання для її розв'язання в процесі раціональної комунікації.

* * *

Онтологічна передумова єдності та єдиності світу, на яку спирається комунікативна філософія Габермаса, може пояснити підстави його авторитетно-експертної рекомендації у газетному дописі йти на компроміс, на переговори в якості партнерів, а отже, на певну угоду сторін Війни. Його підзвітна

громадськості позиція є в цьому сенсі послідовним продовженням його онтологічних уявлень, а саме регулятивної ідеї *єдності світу* як передумови комунікації, спрямованої на розуміння. Втім, якщо спробувати відтворити засади мотивів розв'язання Війни Путіним проти України, то вони вказують на те, що йдеться про екзистенціальне зіткнення *різних людських світів* з прямо протилежними розуміннями його причин.

В основу публічного виправдання російської агресії покладена ідея захисту «русского мира», «культурной идентичности в рамках большой русской нации», «одного народа, единого целого». Немовби з боку України як західного проекту «анти-Росії» існує потенційна екзистенційна загроза «історичній єдності руських і українців». Відповідно, говорячи словами Габермаса, «героїчна налаштованість» спільноти України є цілком протилежною. Захист від знищення «нашого» спільного Ми, особливості способу життя у всіх його вимірах — від національної культури та політичного ладу до повсякденної звичаєвості, тобто колективного життєсвіту — мотивують опір українців. Якщо вживати поняття комунікативної теорії, то в цій Війні ми зустрілися з досвідом радикальної незгоди та прагматикою взаємонерозуміння сторін, за яким стоїть зіткнення культур, життєвих світів, отже з відмінним від Габермасова розуміння поняття світу.

Ситуація зіткнення життєвих світів, притаманна сучасній глобальній комунікації (див.: [Бистрицький, Пролеєв, Зимовець, 2020]), на наш погляд, вказує на існування меж пояснювальної здатності теорії комунікативної дії. Онтологічні засади та чинники незгоди як граничного нерозуміння, або, краще сказати, як граничні межі комунікації залишаються поза позитивним змістом намірів та дій, спрямованих на досягнення взаєморозуміння. Незгода є наслідком відсутності спільного світу, неможливості досягнути його єдності для сторін взаємодії в комунікації. Досвід не лише цієї Війни, а й регіональних війн-конфліктів кінця минулого століття та початку нинішнього, які відбуваються під гаслами національнокультурної чи політичної незалежності (див.: [Nancy, 2000: р. XII]), вказує на те, що в основі їх лежить зіткнення різних способів буття, різність людських світів. Прояснення виникнення незгоди світів в сучасному світі має, принаймні, доповнити філософську теорію комунікації.

ДЖЕРЕЛА

- Бистрицький, Є. (2020). Комунікативна рівність і політика незгоди. *Філософська думка*, 3, 38–60.
- Бистрицький, Є. (2022). Звичайний Габермас. *Українська правда*, 5 травня. Одержано з: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/bystrytsky/627348bae29c7/>.
- Бистрицький, Є., Зимовець, Р., Пролеєв, С. (2020). *Комунікація і культура в глобальному світі*. Київ: Дух і літера.
- Delahunty, R.J., Yoo, J. (2010). Kant, Habermas and Democratic Peace. *Chicago Journal of International Law*, 10 (2:5). Retrieved from: <https://chicagounbound.uchicago.edu/cjil/vol10/iss2/5>.

- Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action. Vol. 1. Reason and the Rationalization of Society* / Tr. by Th. McCarthy. Boston: Beacon Press.
- Habermas, J. (1989). *The Theory of Communicative Action. Vol. 2. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason* / Tr. by Th. McCarthy. Boston: Beacon Press.
- Habermas, J. (1998). *Between Facts and Norms. Contribution to a Discourse Theory of Law and Democracy* / Tr. by W. Rehg. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Habermas, J. (2001). *On the Pragmatics of Social Interaction. Preliminary Studies in the Theory of Communicative Action* / Tr. by B. Fultner. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Habermas, J. (2012). *The Crisis of the European Union. A Response* / Tr. by C. Cronin. Cambridge, MA: Polity Press.
- Habermas, J. (2014). *Between Naturalism and Religion* / Tr. by C. Cronin. Cambridge, MA: Polity Press.
- Habermas, J. (2017). *Truth and Justification* / Ed. and tr. by B. Fultner. Cambridge, MA: Polity Press.
- Habermas, J. (2018). *Philosophical Introductions. Five Approaches to Communicative Reason* / Tr. by C. Cronin. Cambridge, MA: Polity Press.
- Höffe, O. (2022). Warum herrscht jemals Frieden? *Neue Zürcher Zeitung*, 2.April. Retrieved from: <https://www.nzz.ch/feuilleton/ukraine-krieg-kants-traum-vom-ewigen-frieden-ist-nicht-geplatzt-ld.1677445?reduced=true>.
- Nancy, J.-L. (2000) *Being Singular Plural* / Tr. by R.D. Richardson, A.E. O'Byrne. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Philosophers for Ukraine*. Retrieved from: <https://philosophersforukraine.com.ua/?fbclid=IwAR3BcNjKGcG11Jhzu7XEG0fzEY8kxG4nuWzIBWYqsXls-aUYlcGDilI6NIY>
- Yermolenko, A. (2022). Antwort auf Jürgen Habermas: Widerstand statt Verhandlung. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 20.05.2022. Retrieved from: <https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/debatten/der-ukrainische-philosoph-yermolenko-antwortet-habermas-18044530.html>.
- Zabala, S., Gallo, C. (2022). NATO's Philosophers. *Aljazeera*, 9 May. Retrieved from: <https://www.aljazeera.com/opinions/2022/5/9/natos-philosophers-who-shape-the-strategies-of-alliance>.
- Žižek, S. (2022). Heroes of the Apocalypse. *Project Syndicate*, May 11. Retrieved from: <https://www.project-syndicate.org/onpoint/european-response-to-ukraine-war-test-for-climateother-crises-by-slavoj-zizek-2022>.

Одержано 07.06.2022

REFERENCES

- Bystrytsky, Ye. (2020). Communicative Equality and the Politics of Disagreement. [In Ukrainian]. *Philosophical Thought*, 3, 38—60. [=Бистрицький 2020]
- Bystrytsky, Ye. (2022). Ordinary Habermas. [In Ukrainian]. *Ukrainskaia Pravda*, May 5. Retrieved from: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/bystrytsky/627348bae29c7/>. [=Бистрицький 2022]
- Bystrytsky, Ye., Zymovets, R., Proleiev, S. (2020). *Communication and culture in the global world*. [In Ukrainian]. Kyiv: Dukh i litera. [=Бистрицький, Зимовець, Пролеев 2020]
- Delahunty, R.J., Yoo, J. (2010). Kant, Habermas and Democratic Peace. *Chicago Journal of International Law*, 10 (2:5). Retrieved from: <https://chicagounbound.uchicago.edu/cjil/vol10/iss2/5>.
- Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action. Vol. 1. Reason and the Rationalization of Society* / Tr. by Th. McCarthy. Boston: Beacon Press.
- Habermas, J. (1989). *The Theory of Communicative Action. Vol. 2. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason* / Tr. by Th. McCarthy. Boston: Beacon Press.

- Habermas, J. (1998). *Between Facts and Norms. Contribution to a Discourse Theory of Law and Democracy* / Tr. by W. Rehg. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Habermas, J. (2001). *On the Pragmatics of Social Interaction. Preliminary Studies in the Theory of Communicative Action* / Tr. by B. Fultner. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Habermas, J. (2012). *The Crisis of the European Union. A Response* / Tr. by C. Cronin. Cambridge, MA: Polity Press.
- Habermas, J. (2014). *Between Naturalism and Religion* / Tr. by C. Cronin. Cambridge, MA: Polity Press.
- Habermas, J. (2017). *Truth and Justification* / Ed. and tr. by B. Fultner. Cambridge, MA: Polity Press.
- Habermas, J. (2018). *Philosophical Introductions. Five Approaches to Communicative Reason* / Tr. by C. Cronin. Cambridge, MA: Polity Press.
- Habermas, J. (2022). Krieg und Empörung. *Süddeutsche Zeitung*, 28. April. Retrieved from: <https://www.sueddeutsche.de/projekte/artikel/kultur/das-dilemma-des-westens-juergen-habermas-zum-krieg-in-der-ukraine-e068321/?reduced=true>.
- Höffe, O. (2022). Warum herrscht jemals Frieden? *Neue Zürcher Zeitung*, 2. April. Retrieved from: <https://www.nzz.ch/feuilleton/ukraine-krieg-kants-traum-vom-ewigen-frieden-ist-nicht-geplatzt-ld.1677445?reduced=true>.
- Nancy, J.-L. (2000) *Being Singular Plural* / Tr. by R.D. Richardson, A.E. O'Byrne. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Philosophers for Ukraine*. Retrieved from: <https://philosophersforukraine.com.ua/?fbclid=IwAR3BcNjKGcG11Jhzu7XEG0fzEY8kxG4nuWzIBWYqsXls-aUYlcGDilI6NIY>.
- Yermolenko, A. (2022). Antwort auf Jürgen Habermas: Widerstand statt Verhandlung. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 20.05.2022. Retrieved from: <https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/debatten/der-ukrainische-philosoph-yermolenko-antwortet-habermas-18044530.html>.
- Zabala, S., Gallo, C. (2022). NATO's Philosophers. *Aljazeera*, 9 May. Retrieved from: <https://www.aljazeera.com/opinions/2022/5/9/natos-philosophers-who-shape-the-strategies-of-alliance>.
- Žižek, S. (2022). Heroes of the Apocalypse. *Project Syndicate*, May 11. Retrieved from: <https://www.project-syndicate.org/onpoint/european-response-to-ukraine-war-test-for-climateother-crises-by-slavoj-zizek-2022>.

Received 07.06.2022

Yevhen BYSTRYTSKY, Doctor of Sciences in Philosophy, Leading Research Fellow at the Department of the Philosophy of Culture, Ethics and Aesthetics, H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine, 4, Triokhsviatyetska St., Kyiv, 01001
bystrytsky.yevhen@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-0068-9608>

Liudmyla SYTNICHENKO, Candidate of Sciences in Philosophy, Senior Research Fellow at the Department of the History of Foreign Philosophy, H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine, 4, Triokhsviatyetska St., Kyiv, 01001
L.Sytnichenko@i.ua
<http://orcid.org/0000-0002-7198-9157>

PHILOSOPHY AND DISCOURSE OF WAR:
CONFLICT OF WORLDS AS THE LIMIT
OF JURGEN HABERMAS'S COMMUNICATIVE THEORY

The article is a philosophical response to the op-ed of the German philosopher Jürgen Habermas *Krieg und Empörung*, published by him in the *Süddeutsche Zeitung* in April 2022. The op-ed demonstrates the philosopher's view on ideological disputes and political debates or "indignation" (*Empörung*) in public sphere in both Germany and the EU concerning an attempt to develop a unanimous policy to help Ukraine with weapons against Russia's military aggression. The authors presume that Habermas published the accountable message of a responsible citizen that means it should be also taken as based on his theoretical achievements. The article consists of two parts. The first part sets out the main arguments of the philosopher's newspaper article, which ends with a recommendation of compromise and partnership negotiations with the aggressor *de facto* due to the losses of Ukraine. The second part is an attempt by the authors to clarify the main preconditions and premises of Habermas's communicative philosophy, which demonstrate the fundamental limitation of its explanatory power for this type of radical dissent, which is war. First of all, the authors suggest, it is the idea of pacification in interethnic relations, which forms the intellectual mood after World War II and finds its philosophical expression in the discovery of a priori foundations of understanding (Apel, Habermas) and ideas of developing formal pragmatics of communication. Attention to the latter allows the authors to demonstrate how consistent analysis of a priori (counterfactual) conditions of communication is considered by Habermas primarily in the historical perspective of positive dimensions of social integration – democratic equality, freedom, justice for participants of communicative interaction. The article concludes with a detailed analysis of the significance of the concept "lifeworld" as one of the central concepts within communicative theory and an analogue of "form of life" and "culture". The authors argue the idea of perspective creating a common lifeworld for all in the processes of communication is fundamental to the works of the philosopher. The article concludes that the regulative idea of the single world as a basic ontological assumption of communicative theory does limit its explanatory capacity in terms of a war situation as a clash of different cultural worlds.

Keywords: *war, life world, communicative philosophy, Jürgen Habermas*